

MOWY SYNODALNE I KATECHEZY MARCINA KROMERA

WSTĘP

Podstawa źródłowa pozwalająca poznać Marcina Kromera jako mówcę i autora katechez jest bardzo niska: cztery mowy i osiem lub dwanaście katechez, jako owoc siedemdziesięciu siedmio letniego życia. Tyle się zachowało do naszych czasów.

Tym ważniejsze jest ich osadzenie w rzeczywistości¹, oraz rozbiór zawartej w nich treści², aby można było osądzić ich wartość dla dziejów polskiej myśli teologicznej XVI wieku.

I. OSADZENIE W RZECZYWISTOŚCI

Marcin Kromer, wnuk Bartłomieja Kromera i Anny Binarowskiej, syn Jerzego Kromera i Agnieszki Czernińskiej, urodził się w Bieczu w 1512 roku. Bakalaureat sztuk wyzwolonych zdobył na Akademii Krakowskiej w 1530 roku. Ze studiów w Padwie i Bolonii w latach 1536-1539 powrócił jako doktor obojga praw. W 1543 roku został kanonikiem krakowskim i przyjął święcenia kapłańskie. W 1545 roku powołany na sekretarza królewskiego, w 1552 roku otrzymał szlachectwo od króla Zygmunta II Augusta, potwierdzone w 1564 roku przez cesarza Ferdynanda II. W dniu 18 sierpnia 1569 roku przyjął od Stanisława Kardynała Hozjusza nominację na wikariusza generalnego i pełnomocnika w biskupstwie warmińskim. W niespełna rok potem, w dniu 2 czerwca 1570 roku został koadiutorem biskupa warmińskiego z prawem następstwa. Po śmierci Stanisława Hozjusza, która nastąpiła 5 maja 1579 roku, Marcin Kromer został uznany 7 października 1579 roku jako biskup warmiński przez króla Stefana Batorego i 6 grudnia 1579 roku przyjął święcenia biskupie z rąk Stanisława Karnkowskiego, biskupa włocławskiego, w kościele bernardynów pod wezwaniem św. Anny w Warszawie.

¹ Rozdział I.

² Rozdział II-III.

Zmarł w dziesięć lat później, 23 marca 1589 roku na zamku lidzbarskim, w wieku 77 lat³.

Na okres życia Marcina Kromera przypadają początki Reformacji⁴. Był dzieckiem, gdy wybuchł spór Marcina Lutra z Kościołem o odpusty w dniu 31 października 1517 roku, gdy Marcin Luter został 3 stycznia 1521 roku wyklęty, a wreszcie gdy w 1525 roku pojął za żonę mniszkę cysterską, Katarzynę von Bora. Podczas studiów Marcina Kromera na wydziale sztuk wyzwolonych Akademii Krakowskiej drugi sejm Rzeszy w Spirze zażądał w 1529 roku zaniechania nowinek religijnych, wywołując protest, od którego religijny ruch Marcina Lutra otrzymał nazwę protestantyzmu. Gdy Marcin Kromer uzyskał bakalaureat sztuk wyzwolonych, zawiązany został 27 lutego 1531 roku Związek Szmalkaldzki. Gdy wracał ze studiów w Padwie i w Bolonii z doktoratem praw obojga, rozpoczęły się w Hagenau rozmowy religijne, przeniesione potem do Ratzbony, trwające od 1539 do 1541 roku. Marcin Kromer był już kapłanem, kanonikiem krakowskim i sekretarzem królewskim, gdy cesarz Karol V odniósł w wojnie szmalkaldzkiej 24 kwietnia 1547 roku zwycięstwo pod Muehlberg, gdy sejm Rzeszy w Augsburgu ogłosił 30 czerwca 1548 roku *Interim*, wreszcie gdy w Augsburgu zawarto 25 września 1555 roku pokój religijny. Jednocześnie rozwijała się Reformacja w Polsce. Pierwsze gminy powstały w Krakowie, gdzie Marcin Kromer żył i działał, oraz w Królewcu, którym zajmował się jako sekretarz królewski, prowadzący sprawę pruskie.

Soborowi Trydenckiemu przyglądał się Marcin Kromer z pozycji kapłana, kanonika krakowskiego i sekretarza królewskiego. Okresowi pierwszemu od grudnia 1545 do marca 1547 roku z dekretami o Piśmie św. i Tradycji, o grzechu pierworodnym, o usprawiedliwieniu, o sakramentach w ogólności oraz o chrzcie i bierzmowaniu. Okresowi Bolońskiemu od marca 1547 do września 1549 roku, bez ostatecznych dekretów. Okresowi drugiemu od maja 1551 do kwietnia 1552 roku, z dekretami o Eucharystii, pokucie i namaszczeniu chorych. Wreszcie okresowi trzeciemu od stycznia 1562 do grudnia 1563 roku z dekretami o Komunii św., o ofierze Mszy św., o kapłaństwie, o małżeństwie, o czyśćcu, o czci świętych i ich obrazów, o odpustach⁵. We wszystkich trzech okresach trydenckich i w okresie bolońskim Sobór wydawał dekryty o reformie Kościoła⁶. Wszystkie dekryty soborowe zostały

³ F. Hippler: Die deutschen Predigten und Katechesen der Ermlaendischen Bischoefe Hosius und Kromer. Koeln 1885.

⁴ J. Lortz: Reformation. „Sacramentum Mundi”. Theologisches Lexicon fuer die Praxis. Freiburg-Basel-Wien 4(1969)74-112.

⁵ H. Denzinger, A. Schoenmetzer SJ: Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Ed. 32. Barcinone-Friburgi Brisgoviae-Romae-Neo Eboraci 1963, p. 363-422.

⁶ Canones et Decreta Sacrosancti Occumenici Concilii Tridentini sub Paulo III, Julio III et Pio IV Pontificibus Maximis cum Patrum subscriptionibus. Romae, in Collegio Urbano de Propaganda Fide, 1834. Lipsiae 1837.

zatwierdzone bullą *Benedictus Deus* 26 stycznia 1564 roku przez papieża Piusa IV. Król Zygmunt II August przyjął je na sejmie w Parczewie z rąk nuncjusza papieskiego Jana Franciszka Commendone w 1564 roku⁷.

Mowę na synodzie prowincjonalnym w Piotrkowie 1542 roku wygłosił Marcin Kromer już jako doktor obojga praw, jeszcze przed rozpoczęciem Soboru Trydenckiego. Mowę synodalną w Wiślicy 1547 roku, mowę obediencyjną do papieża 1548 roku oraz mowę synodalną w Krakowie 1549 roku wygłosił Marcin Kromer już jako kapłan, kanonik krakowski i sekretarz królewski, w bolońskim okresie Soboru Trydenckiego. Katechezy o sakramentach opracował Marcin Kromer w 1570 roku jako wikariusz generalny biskupa warmińskiego, jeszcze nie koadiutor i nie biskup, ale już po zakończeniu Soboru Trydenckiego i przyjęciu jego dekretów przez króla polskiego. — Czy mowy i katechezy już posoborowe mają związek z dekretami Soboru Trydenckiego, niech odpowiedzą dwa następne rozdziały, poświęcone rozbiorowi ich treści.

II. MOWY

Zarówno mowy jak i katechezy Marcina Kromera w swym brzmieniu łacińskim odznaczają się wspaniałym językiem i potocznością myśli, snującą wątek bez scholastycznych schematów i podziałów, typowych dla krasomówstwa średniowiecznego⁸. Napisane zostały w pełni wieku męskiego, w odróżnieniu od młodzieńczych poematów i starczych listów pasterskich⁹.

Pierwsza z zachowanych mów: *O obronie godności kapłaństwa*, została wygłoszona w Piotrkowie na synodzie prowincjonalnym w 1542 roku¹⁰. Marcin Kromer miał wtedy trzydzieści lat, był doktorem obojga praw, ale jeszcze ani kapłanem, ani sekretarzem królewskim. Było to na trzy lata przed Soborem Trydenckim, Reformacja święciła tryumfy. Tym bardziej zadziwiała śmiałość, z jaką Marcin Kromer przemawia do zgromadzonego duchowieństwa z biskupami na czele, domagając się naprawy kapłaństwa w oparciu o Pismo św. i Tradycję, czyli Objawienie Boże, oraz w oparciu o wiarę i prawodawstwo.

Quid iquitur est, quo hanc ipsam dignitatem tueri debemus? Num stipatorum et subsequentium longa agmina equitumque turmae auro et argento aspicientium oculos perstringentes? Num tubae, tibiae atque tympana? num laxae, molles et preciosae vestes? num regales, seu po-

⁷ T. Głe m m a: Polen. LThK 8(1936)346.

⁸ J. Wołny: Łaciński zbiór kazań Peregryna z Opola i ich związek z tzw. „Kazaniami Gnieźnieńskimi”. „Średniowiecze. Studia o Kulturze”. Warszawa 1(1961)171-238.

⁹ F. Hip l e r: Monumenta Cromeriana. M. Kromers Gedichte, Synodalreden und Pastoral-schreiben. ZGAE 10(1891-1893)145-290; zob. s. 145.

¹⁰ Tamże, s. 204-224.

tius pontificales mensarum apparatus apud priscas gentes celebrati? Num generis claritas et novae istae de non recipiendis plebeis ad primarias ecclesias constitutiones, virtuti viam praecludentes et cum verbo Dei, nisi fallor, pugnantibus? num intolerabilis iste fastus, qui in templa Dei, ad aras et ad ipsum usque sacrosanctum humilis et mitissimi Christi Iesu sacrificium nuper pro pudor irrepsit? Num profusa largitio? num gratia principum? num spes beneficii? An vero pecuniarum et cupide ac iniuste quaesiti et sordide misereque conclusi cumuli? An vero terror, carcer, vincula, verbera, rogas ac omnis supplicii metus hominibus propositus? Nihil horum sane¹¹.

Druga mowa została wygłoszona na synodzie diecezjalnym krakowskim w Wiślicy 25 sierpnia 1547 roku. Marcin Kromer miał wtedy trzydzieści pięć lat, był już kapłanem, kanonikiem krakowskim i sekretarzem królewskim. Karol V odniósł cztery miesiące wcześniej w wojnie szmalkaldzkiej zwycięstwo pod Muehlberg. Sobór Trydencki obradował w Bolonii. Podczas pierwszego okresu trydenckiego wydał szereg dekretów przywracających karność kościelną: o czytaniu Pisma św. i głoszeniu Słowa Bożego, o rezydencji, przeciwko włączęgostwu duchownych i mnichów, o wizytowaniu kościołów, ich konserwacji i duszpasterstwie, o powoływaniu biskupów diecezjalnych, powierzaniu beneficjów ludziom godnym, przeciwko mnożeniu beneficjów¹². — Marcin Kromer mowę poświęcił pneumatologii synodalnej, przedstawiając działanie Ducha Świętego na synodzie. Nie miał tu wzoru soborowego, gdyż w pierwszym okresie swoim (XII.1545-III.1547) Sobór Trydencki wydał dekrety o wyznaniu wiary, Piśmie św. i Tradycji, grzechu pierwotnym, usprawiedliwieniu, sakramentach w ogólności oraz chrzcie i bierzmowaniu¹³. Pneumatologia synodalna Marcina Kromera zasługuje na osobne opracowanie.

Et tamen plus valuit consensus ille concilii, quam diserta Dei verba. Non quod maior esset hominum, quam Dei auctoritas, quemadmodum saepe novi illi evangelistae cavillantur, sed quod in verbis Dei scripturisque multa sint obscura, multa ambigua, quae intelligi non nisi eodem doctore, quo edita et conscripta sunt, hoc est, spiritu sancto possunt. Qui quidem extra septa ecclesiae universae vim suam vivificam non exserit. Itaque diserte ibi divina sancti spiritus auctoritate decretum suum Apostoli praemunierunt. Visum est, inquit, spiritui sancto et nobis, ut nos intelligeremus et illius Synodi spiritum sanctum praesidem et moderatorem fuisse, et omnium rite ordineque coactarum semper esse, quamvis indocti nonnumquam et impuri sint, qui in his discernendi potestatem habent, modo ut in Christi nomine congregentur, hoc est, ut Dei, non suam rem agant. Vult enim Deus hominibus per homines opitulari, ut omnium inter ipsos voluntates conciliet¹⁴.

Niemal dokładnie rok po wiślickiej mowie synodalnej wygłosił Marcin Kromer 24 sierpnia 1548 roku mowę poselską w Rzymie wobec papieża Pawła III, kolegium kardynalskiego i dworu, powiadamiając o śmierci Zyg-

¹¹ Tamże, s. 208-209.

¹² *Canones et Decreta*, jw. s. 6-21, Sesja V (17 VI 1546), Sesja VI (13 I 1547), sesja VII (3 III 1547).

¹³ DS 1500-1630.

¹⁴ *Monumenta Cromeriana*, jw. s. 225-231.

munta I Starego, oraz wyrażając posłuszeństwo imieniem Zygmunta II Augusta. Mowa jest krótka, zgodna z zasadami dyplomacji. Przypada na okres boloński Soboru Trydenckiego, w niecałe dwa miesiące po *Interim* ogłoszonym na sejmie Rzeszy w Augsburgu, zmierzającym ku pokojowi religijnemu z Reformacją.

Cum autem eius Maiestas Regni Polonici, cui ante complures annos inaugurata erat, administrationem nuper secundum illum optimum et beneficentissimum patrem suum susceperit, non putavit sibi praetermittendum esse, quin de more et instituto maiorum suorum studium, observantiam devotionemque suam, uti pium et obsequentem filium et Christianum Regem decet, Sanctitati Vestrae et huic sanctae Sedi Apostolicae reverenter deferret, regnum suum Christo Deo nostro, cuius vices Sanctitas Vestra in terris gerit, subiceret, per me itaque Maiestas eius pollicetur et recipit sapientissimi patris et religiosissimorum maiorum suorum vestigiis ingredientem, una cum regno ac ceteris ditionibus suis in autoritate Sanctitatis Vestrae et s. Sedis Apostolicae semper futuram, neque unquam a societate et communione fidei Petri, Christi Ecclesiae laudatae et admirabilibus praerogativis remuneratae discessuram¹⁵.

Ostatnią z zachowanych mów synodalnych wygłosił Marcin Kromer 9 grudnia 1549 roku na synodzie diecezjalnym krakowskim, tuż po zakończeniu bolońskiego okresu Soboru Trydenckiego, zanim Sobór wydał rozporządzenia o czuwaniu biskupów nad obyczajami wiernych, o degradacji występnych duchownych, o przypominaniu podwładnym ich obowiązków duszpasterskich, o stroju duchownym, o mnichach zmieniających zakon, o wizytacji biskupiej klasztorów oddanych w komendę, o rezydencji, o seminariach duchownych, o małżeństwie *Tametsi*, o powoływaniu biskupów i kardynałów, o synodach prowincjalnych i diecezjalnych, o zakonnikach i zakonnicach, o karach za pojedynkowanie się¹⁶.

Glosa marginalna zawiera 28 tematów mowy, które dadzą się uporządkować we wstępie (temat 1-2), I części poświęconej rozpoznaniu rzeczywistości (temat 3-8), II części poświęconej osądowi (temat 9-18), III części dotyczącej środków zaradczych (temat 19-27), wreszcie zakończeniu: „do czego powołani jesteście” (temat 28). — Marcin Kromer na trzydzieści lat przed własnymi święceniami biskupimi odważnie biskupom wyrzucił ich winę.

Quod vero minus quam deberent hactenus ea valuerunt, si verum dicere volumus, episcoporum inprimis ea culpa fuit. Qui cum alia quavis via fortassis, quam virtute, doctrina et pietate sua amplissimum istum honorem conscendissent et in eo vel ocium et voluptates, vel auram popularem et gratiam, vel opes et potentiam, vel propinquorum suorum erectionem stabilimentumque familiae, denique quidlibet potius, quam Dei gloriam et salutem Christiani populi consecrarentur, haec quae muneris ipsorum erant propria partim inscientia praetermiserunt, par-

¹⁵ Monumenta Cromeriana, jw. s. 232-234.

¹⁶ Canones et Decreta, jw. s. 29-31, Sesja XIII (11 X 1551); s. 39-43, Sesja XIV (25 XI 1551); s. 52-55, sesja XXI (16 VII 1562); s. 59-61, Sesja XXII (17 IX 1562); s. 63-70, Sesja XX-III (15 VII 1563); s. 71-84, Sesja XXIV (11 XI 1563); s. 85-99, Sesja XXV (4 XII 1563).

tim non ignorata neglexerunt, vel non magnopere ad se ea pertinere putantes, vel multitudinis potentiumve voluntates offendere non ausi, ne suis illis studiis at cupiditatibus officerent, (vel certe favore et praesidio regio, quae non raro necessaria sunt ad reprimendam improborum audaciam, sua ipsorum culpa magis quam infelicitate, ut ego arbitror, destituti)¹⁷.

Marcin Kromer domagał się w swych mowach obrony godności kapłanów, surowości życia zakonników, biskupów, troski o kształcenie młodzieży, karania za winy, zwoływania synodów, studium Pisma św. przez kapłanów, przykładu dobrego życia, modlitwy wstawienniczej, przyjaźni z Bogiem, szafarstwa tajemnic Bożych, czujności biskupów, doboru oficjałów i duszpaste-rzy, kandydatów do kapłaństwa, nieposyłania młodzieży do szkół innowier-czych, zakazu czytania ksiąg odmiennych wyznań, spełniania swych obowią-zków przez opatów, archidiaconów, kanoników, proboszczów, dziekanów, księży, mnichów, wolności wyboru kandydatów do kapłaństwa, szczerego kaznodziejstwa, pisania postylli dla mniej wykształconych¹⁸.

To w pierwszej swjej mowie synodalnej. A w ostatniej żądał karności kościelnej, przywrócenia autorytetu, poważnego namysłu, kornej modlitwy, działania raczej niż mówienia, odwagi wobec możnych, wytrwałości, surowości biskupów wobec innowierców i wiernych, modlitwy kapłanów za biskupów¹⁹.

III. KATECHEZY

Powstanie katechez przypada już na późniejszy okres życia i pracy Marcina Kromera. W wieku 57 lat (1569), jako kapłan i kanonik krakowski, został powołany przez wyjeżdżającego do Rzymu biskupa warmińskiego, Stanisława Kardynała Hozjusza, na pełnomocnika i wikariusza generalnego, a za rok przez papieża na koadiutora z prawem następstwa. Marcin Kromer zakończył w ten sposób służbę w kancelarii królewskiej, nobilitowany przez Zygmunta II Augusta i Ferdynanda I. Minęło już czternaście lat od „pokoju Augsburskiego” (1555) i sześć lat od zakończenia Soboru Trydenckiego (1563). Czekano na Marcina Kromera dwudziestolecie energicznej pracy pasterskiej: pierwsze dziesięciolecie (1569-1579) jeszcze jako kapłana, drugie (1579-1589) już jako biskupa.

Uchwały Soboru Trydenckiego, przyjęte przez Zygmunta II Augusta na sejmie parczewskim z rąk nuncjusza Jana Franciszka Commendone, wzbogaciły się od czasu mów synodalnych Marcina Kromera o resztę dekretów, dotyczących: Eucharystii, pokuty, ostatniego namaszczenia, Komunii, Ofia-

¹⁷ Monumenta Cromeriana, jw. s. 235-247.

¹⁸ Tamże, s. 204-224.

¹⁹ Tamże, s. 235-247.

ry Mszy św., kapłaństwa, małżeństwa, a ponadto czyścica, czci oddawanej świętym, czci obrazów i odpustów²⁰.

Powodem opracowania katechez była pasterska gorliwość Marcina Kromera. Wzorem starożytnym służyły katechezy św. Cyryla Jerozolimskiego, wydane w przekładzie Jana Grodzieckiego, późniejszego biskupa ołomunieckiego, w Kolonii u Materna Cholina w 1564 roku. Bliskim wzorem, a nawet tworzywem, stało się pięć egzort o pięciu sakramentach (bez bierzmowania i kapłaństwa), wydanych po polsku przez biskupa włocławskiego Stanisława Karnkowskiego w Krakowie u Scharffenbergera w 1568 roku.

W jedenaście lat później biskup Stanisław Karnkowski święcił Marcina Kromera na biskupa w kościele św. Anny w Warszawie. Na razie Marcin Kromer odmówił przekładu egzort Stanisława Karnkowskiego na łacinę, jako zbyt długich. Zdaniem Franciszka Hiplera²¹ Marcin Kromer samodzielnie opracował dwanaście łacińskich katechez, datując przedmowę 13 maja 1570 roku. Wydał je drukiem w Krakowie u Mikołaja Scharffenbergera w 1570 roku, razem z niemieckim przekładem Izaaka Homera, proboszcza lidzbarskiego i z polskim przekładem Tomasza Płazy z Krakowa:

CATECHESSES. To iest Napominania y Nauki kożdemu człowiekowi Krześciańskiemu, a osobliwie Pasterzom ktorym i jest zlecona Duszna opieka, barzo potrzebne. O siedmi swiatościach. O Ofierze Mszey S. O Obchodzie przy Pogrzebie ludzi Krześciańskich. Przes J. M. Ksiedza Marcina Cromera, Kanonika Krakowskiego. etc. po Lacinie vezynione, a potem dla pospolitego tak Pasterzow, iako y ludzi inszych pożythku z Laćińskiego ięzyka na Polski przelożone. ... W Krakowie, w Drukarni Mikołaiia Szarffenbergera, Roku Pańskiego 1570²².

Pełnego egzemplarza trójjęzycznego wydania katechez, znanego Franciszkowi Hiplerowi, obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie już nie ma²³. Tezie Franciszka Hiplera o wyłącznym autorstwie dwunastu katechez sakramentalnych zaprzecza sam Marcin Kromer, przyznając współautorstwo Stanisławowi Karnkowskiemu w liturgicznym wydaniu katechez, na końcu *Agendy Sakramentalnej* z 1574 roku:

CATECHESSES SIVE INSTITVTIONES LATINAE, et Polonicae, cuilibet Sacramento et actioni accommodatae: per Reuerendissimos dominos, D. Stanislaum Carnkovvski Episcopum Vvladislaiuensem, et Martinum Cromerum, Coadiutorem Vuarmiensem, conscriptae²⁴.

²⁰ DS 1635-1835.

²¹ F. Hipler: Die deutschen Predigten und Katechesen, jw. s. 93-94.

²² Korzystam z egzemplarza Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu: XVI/8.121.

²³ Informacja Działu Starych Druków z dnia 27 kwietnia 1989 roku.

²⁴ Agenda Sacramentalia, ad vsum Dioecesis Varmiensis accommodata. Cum adiunctis verbis et admonitionibus Polonicis et Germanicis. Opus cuiuslibet Dioecesis Parochis et Sacerdotibus perutile. Coloniae, apud Maternum Cholinum. MDLXXIII (1574). Cum Gratia et Privilegio Caesariae Maiestatis. s. 97.

Zagadnienie autorstwa katechez zasługuje na osobne opracowanie^{24-a}.

Marcin Kromer rozesał katechezy wszystkim swym kapłanom, polecając im w liście pasterskim z okazji objęcia koadiutorii w dniu 3 marca 1571 roku, aby je głosili nie tylko przy sprawowaniu sakramentów świętych, lecz także w oznaczonych dniach roku kościelnego²⁵. Liturgiczne wydanie w *Agendzie Sakramentalnej* z 1574 roku zawiera tylko osiem katechez o pięciu sakramentach, udzielanych przez kapłanów, czyli bez bierzmowania i kapłaństwa, których udzielają biskupi²⁶.

Marcin Kromer poświęcił Sakramentowi chrztu świętego jedną katechezę. Wyszedł w niej od skutków: uwolnienie od grzechu pierworodnego, przyobleczenie w Chrystusa Pana, włączenie do Kościoła, łaska uświęcająca, dziedzictwo życia wiecznego. Potem ukazał usprawiedliwienie na płaszczyźnie grzechu pierworodnego i odkupienia. Następnie wyjaśnił istotę chrztu: rzeczy i słowa. Wreszcie omówił zagadnienie chrztu dzieci w wierze Kościoła, wywierającego te same skutki, znanego z tradycji apostoelskiej. Zakończył wezwaniem do radosnej modlitwy. Głosy marginalne odsyłają do Pisma św., Ojców Kościoła, Soboru Bazylejskiego a nie Trydenckiego, zakończono przed siedmiu, a przyjętego przez Polskę przed sześciu laty.

Abowiem gdy za grzechem y nieposłuszeństwem pierwszych rodziców naszych, odpadł był wszystkie Narod ludzki, od łaski pana Boga stworzyciela swego: tudziesz też y od nieziemnych dobrodziejstw jego, ktorými od początku był ozdobion y w padł w moc Szatańską, a stał się winnym śmierci y wiecznego zatracenia, y niemiał z nikąd żadnei nadzieie zbawienia: pan bog wszechmogący, którego miłosierdzie iest od narodu do narodu wlitowawszy się go: wyrwał go od tych wszystkich doległości, przez okrutną śmierć Syna swego iedynego, y poiednął go z sobą, y dobrodziejstw ozdobił wieczszemi ieszcze niżli pirwey: a to przez tegoż Syna swego, z sobą w Bostwie iedney istności, mocy, mądrości, y dobroci: postanowiwszy to prawo w Ewangeliey, aby każdy ktorzykolwiek zbawienia y onych dobr jego dostąpić chciał, wwierzył weń: a byłby okrzyżon w imię jednego Boga Oyca, y Syna, y Ducha S. to iest, aby się odrodził z wody y z Ducha: a iżby przyrosł w ciało pana Krystusowo, stawszy się członkiem jego y oblubieniec jego Kościoła powszechnego: a tak z nim y przezeń zstałby się wcześnikiem dobr namienionych²⁷.

O małżeństwie opracował Marcin Kromer dwie obszerne katechezy, obie oparte wyłącznie na Piśmie św., jak świadczą przypisy w głosie marginalnej.

^{24-a} Zob.: W. Nowak: Agenda Biskupa Marcina Kromera w dziele ujednolicenia liturgii Sakramentów świętych w Polsce po Soborze Trydenckim. *Studia Warmińskie* XII(1975)72-74.

²⁵ F. Hipler: Die deutschen Predigten und Katechesen, jw. s. 166-168. — Duszpasterze mieli głosić katechezy o Chrzcie w II lub III Święto Wielkanocy i Zielonych Świąt. O Bierzmowaniu w Zielone Świątki. O Pokucie w I lub II niedzielę Wielkiego Postu i na Jana Chrzciciela. O Eucharystii w Wielki Czwartek oraz w niedzielę w oktawie Bożego Ciała. O Ostatnim Namaszczeniu w dniu Filipa i Jakuba Apostołów oraz w jedną z niedziel Adwentu. O Kapłaństwie w niedzielę przed Suchymi Dniami. O Małżeństwie w niedzielę po Trzech Królach. O Mszy św. w niedzielę po oktawie Bożego Ciała i na św. Jana Ewangelistę. O pogrzebie w Dzień Zaduszny i w niedzielę z Ewangelią o wskrzeszeniu młodzieńca z Naim.

²⁶ Tamże, s. 95.

²⁷ Agenda, jw. s. 97-99, zob. s. 98. — Catecheses, jw. k. B2-B4, zob. k. B2v-B3.

Pierwsza omawia Boże ustanowienie małżeństwa w Starym Przymierzu i nadanie mu godności sakramentu w Nowym Przymierzu. Następnie konieczność dobrego przygotowania do jego przyjęcia i korzystania z jego praw, wreszcie nierozzerwalność i obowiązki: posłuszeństwo żony, miłość ponad życie własne ze strony męża, wychowanie dzieci, dźwiganie ciężarów i opiekę w chorobie obojga. Za to jest nagroda doczesna i wieczna²⁸.

Druga katecheza²⁹ omawia sakramentalność, godziwość, obowiązki i nagrodę małżeństwa. Małżeństwo w prawdzie katolickiej zasługuje na cześć, w błędzie innowierców na lekceważenie i rozwody. Małżeństwo jest godziwe, stanowi odbicie związku Chrystusa Pana z Kościołem, daje życie dzieciom, zabezpiecza przed grzechem, współżycie małżeńskie jest bezgrzeszne, zalecana jest okresowa wstrzeźliwość. Małżeństwo zasługuje na nagrodę doczesną i wieczną.

Bracia namilszy y siostrzy, ktorzykolwieściecie sie tu zesli ku pocciwości tych dwoyga ludzi, wiecie że małżeństwo iest iedno s siedmi świętości, które od Pana Boga są postanowione, a Kościołowi zostawione są, iakoby naczynia taski Bożey, lekarstwa krewkości ludzkiej, y vpo-
minki żywota wiecznego: macie sie tedy tego pilnie strzedz, żebyście tu nie stali patrząc iakoby na iakie igrzysko albo dziwiując się iakoby iakiey vmowie y sprawie świeckiey: iako sie dzieie y dzieć sie musi v tych ktorzy małżeństwo zliczby siedmi świętości odrzucają: v ktorzych tesz przeto małżeństwa barzo łacno bywaią rozerwane. Ale tey świętości, yako y inszym vczciwość macie wyrządzać: ato dwoie ludzi ktore teraz świętość małżeńską przyimuią, nabożnemi a serdecznemi modlitwami zalecać, żeby nie tylko świętości, ale też pożytkow icy y taski Bożey vczesz-
nikami byli³⁰.

Pokucie poświęcił Marcin Kromer również dwie katechezy, tak samo oparte wyłącznie na podstawie biblijnej, jak świadczą przypisy marginalne.

W pierwszej³¹ mówił o grzechu, nadziei, pojednaniu, o skrusic, wyznaniu, zadośćuczynieniu i rozgrzeszeniu, stanowiących części sakramentu, o szafarzu, podmiocie i skutkach: przebaczeniu grzechów, zamianie kary wiecznej na doczesną, wreszcie o zadośćuczynieniu przez modlitwę, post i jałmużnę.

Druga katecheza³² jest krótsza. Określa pokutę jako środek pojednania ochrzczonych grzeszników. Częściami jej są: skrucha, wyznanie i zadośćuczynienie. Darowaniu grzechów nie zawsze towarzyszy darowanie wszystkich kar. Kończy się zachętą do skruchy na wzór syna marnotrawnego i celnika, oraz zachętą do wyznania grzechów przed swoim kapłanem.

JESVS Krystus Syn Boży, będąc też Bogiem: wiedząc krewkość ludzką, a iż my, z grzechów przes krew iego na Krzcie oczyszczeni, iednak w wielu wykraczamy wszyscy a za grzechami ktore vczyniły rodział miedzy nami a miedzy Bogiem, znowu zstawamj sie nieprzyjacielmi iego,

²⁸ Agenda, jw. s. 100-103. — Catecheses, jw. k. G2v-H1v.

²⁹ Agenda, jw. s. 104-106. — Catecheses, jw. k. H2-H3v.

³⁰ Agenda, jw. s. 104. — Catecheses, jw. k. H2-H2v.

³¹ Agenda, jw. s. 106-110. — Catecheses, jw. k. C3-D2v.

³² Agenda, jw. s. 110-112. — Catecheses, jw. k. D3-D4v.

a synami śmierci y zatracenia: przez niewymowną przeciwno narodowi ludzkiemu miłość y łaskę, zgotował nam insze lekarstwo po Krzcie, za którym lekarstwem, możemy ilekroć potrzeba, pojednać się z nim, z Oycem y z Duchem S. iednym prawdziwym Bogiem: a nie do końca wtracić dobr które on nam obiecać raczył. A to lekarstwo, iestci Sacrament Pokuty swietey: ktorey takowa moc iest, iż ktoreybykolwiek godziny grzeszny człowiek westchnął, Pan Bog grzechow iego wszystkich pomnieć nie będzie: wszakoż dla naszego pożytku, trudniejszą niciako y cięższą drogę nam postanowił ku odpuszczeniu grzechów³³.

Również o Eucharystii są dwie katechezy: dłuższa i krótsza. Dłuższa ma bogatą podstawę źródłową, wykazaną w głosach marginalnych: Pismo św. i Ojcowie Kościoła, Sobór Efeski i Laterański IV, synody Turoneński i Werceleński, Sobór Konstancjeński i Sobór Trydencki. Ten ostatni wspomniany został dosłownie na marginesie sporu o Komunię św. pod dwiema postaciami dla ludzi świeckich. — Krótsza katecheza eucharystyczna opiera się wyłącznie na Piśmie św. i Ojcach Kościoła.

Dłuższa katecheza³⁴ rozważa tajemnicę wcielenia i odkupienia, ustanowienie Stołu Pańskiego, rzeczywistość obecność, pewniejszą od postrzegania zmysłowego, wiarę Kościoła (Apostołowie — prawdziwość, Ojcowie — rzeczywistość, Sobory — istotność), przestoczenie, cel: „we mnie będzie, a ja w nim”, przyjmowanie gorliwe i ze czcią. Końcowym wydźwiękiem jest twierdzenie, że pod dwiema postaciami jest to samo, co i w jednej. Tu właśnie autor powołuje się na Sobór Trydencki.

Katecheza krótsza³⁵ trudna jest do podziału na części myślowe. Omawia kolejno odkupienie, Eucharystię, słowa Pańskie, wiarę Kościoła (tu aluzja do Soboru Trydenckiego), nowych heretyków i schizmatyków (aluzja do Reformacji), tę samą zawartość jednej, co i dwu postaci, rzeczywistość Ciała Chrystusowego wyłącznie w Kościele katolickim, przygotowanie przez wiarę, skruchę, spowiedź i pokorę, owocne przyjęcie, unikanie grzechu, aby tak wielkiego Gościa nie wypędzić od siebie.

To też v siebie za pewną rzecz masz mieć, że nie mniej przyjmiesz pod iedną chlebową ossobą iedno iakobyś pod obiema przyjmował. A masz w tym być posłuzen zwyczajowi y prawom Kościoła S. a nie rwać zgody y iedności w tym, co iest znakiem iedności, zwłaszcza gdy pan Krystus o tym nie nie roskazał (czego też y sam on Herst Kacerski Luter wzył: gromiąc Czechy ktorzy sobie oboie osobe przywłaszczali) a Kościół ktory iest oblubienca y ciałem pana Krystusowym, słupem y gruntem prawdy, prawdziwy słowa Bożego wykładacz y obrońca, dla wielkich a słusznych przyczyn tak to postanowił: Od którego kościoła strzeż byś się nie odrywał, chęszli żebyś się też od Pana Krystusa nie oderwał. Oprócz tego Kościoła albo nikt nie pożywa ciała pana Krystusowego, albo bes pożytku y owsem z swym zatraceniem, iako ludasz Isariot pożywa. Ale ty, iuż to ciało żywe, ze krwią, z duszą, y z Bostwem, przymi, nie o tym nie wątpię³⁶.

³³ Agenda, jw. s. 110. — Catecheses, jw. k. D3-D3v.

³⁴ Agenda, jw. s. 112-115. — Catecheses, jw. k. E1-E4.

³⁵ Agenda, jw. s. 116-117. — Catecheses, jw. k. E4-F1v.

³⁶ Agenda, jw. s. 115. — Catecheses, jw. k. E3v-E4.

Tegoż wzięły Concilia przednieysze y terażnieysze, przez Ducha S. zgromadzone: to też wierzył y teras wierzy wszytek Christusow Kościół, począwszy od samych Apostołów. Tim świadkom tak zacnym więcey ty (synu miły albo siostró) wierzyć masz, a niżli tey trosze nowonarodzonych zwadliwych a niezgodnych kacerczow y odszczepieńcow. A nie rozumiey iżebyśmni-cy pod iedną, niżli pod dwiema osoboma przyjmował: albo iżebyś to przeciwko panu krystusowemv przykazaniu czynił, jeslibyś pod iedną osobą przyjmował, przystzegając kościelnego zwyczaju y prawa, a bojąc się rozerwać iedności. Oprocz Kościoła, w którym my iestesmy, ciała Pana Krytusowego nie przyjmują: a ieslisz przyjmują, tedy krom wszelakiego pożytku a z potępieniem swem³⁷.

Ósma i ostatnia katecheza w *Agendzie Sakramentalnej* Marcina Kromera nosi ówczesną nazwę sakramentu chorych: O ostatnim namaszczeniu³⁸. I ona jest trudna do podziału myślowego. Zaczyna o spowiedzi i Komunii św., ciężkiej chorobie, Bogu który może uzdrowić, lub zabrać. Mówi o szatanie napastującym umierających, namaszczeniu do walki, usunięciu resztek grzechowych (myśl św. Tomasza z Akwinu), pobożnym przyjęciu: ze czcią, nadzieją, zawierzeniem; ukazuje sakramenty w Bożym planie zbawczym i moc sakramentu namaszczenia chorych: nie zginą na wieki, nie będą opuszczeni podczas konania.

Ale iż nieprzyaciel nasz Szatan acz na każdą godzinę, a wszakosz nawięcey przyskonaniu, stara sie o to, aby nas w swoje śidla przywiódł: tedy y w tey niebezpieczności okazanie sie dziwna Boska przeciwko nam dobroć: iż po inszych świętościach, te też świętość ostatniego pomazania nam zostawił ktorym my, w imie pańskie (iakoby zapaśnicy oleiem) przez kapłany slugi iego będąc pomazani, śmiecie bysmy y ochotniey przeciwko onemu nieprzyacielowi walczyli, y ćierpliwiey ciężkość choroby wyćierpieli, a ieslisz ieszeże iakie ostatki grzechow zostały, zebysmy ie zglądzieli: aiżby modlitwa wiary z tym pomazaniem złączona, zachowała niemocnego iako obiecał on wierny Pana Chrystusow poseł; Jakub święty: słowem iego, okrom pochyby, albo od Ducha świętego nauczony³⁹.

Katechezy Marcina Kromera, oparte na Objawieniu płynącym nurtem Pisma św. i Tradycji, rzetelnie budowały wiarę Ludu Bożego, rozwijały teologię, czyli wnioski z wiary płynące, zachęcały do świętości przez godne przyjmowanie sakramentów i spełnianie wynikających stąd obowiązków.

ZAKOŃCZENIE

Marcin Kromer był głęboko zakorzeniony w otaczającej go rzeczywistości, na którą składała się Reformacja i odnowa Kościoła.

Całą duszą i sercem oddał się Kościołowi. Miał doskonale rozeznanie zarówno zagrożeń, jak prawd wiary, zasad moralnych i życia sakramentalnego.

³⁷ Agenda, jw. s. 116-117. — Catecheses, jw. k. E4v-F1.

³⁸ Agenda, jw. s. 117-119. — Catecheses, jw. k. F1v-F3.

³⁹ Agenda, jw. s. 118. — Catecheses, jw. k. F2-F2v.

Pierwsza jego mowa synodalna wyprzedzała Sobór Trydencki, następne były równoległe z okresem Bolońskim, a wyprzedzały dwa pozostałe okresy Trydenckie, tak co do czasu, jak i co do treści.

W katechezach, już posoborowych, głosił tę samą prawdę co Sobór Trydencki, nie przytaczając go nigdy dosłownie, raz wspominając go wyraźnie i raz zawiązkowo⁴⁰.

Drukarz *Agendy Sakramentalnej*, Maternus Cholinus z Kolonii, na końcu katechez, „aby strona nie została pusta”, przedrukował cztery urywki dekretów Soboru Trydenckiego⁴¹. I to stało się zwornikiem życia, pism i posługi Marcina Kromera⁴².

MARTINI CROMERI (1512-1589) SERMONES SYNODALES ET CATECHESSES

SUMMARIUM

Martinus Cromerus in primo suo sermone synodali postulabat dignitatis sacerdotalis defensionem, religiosorum et episcoporum vitae austeritatem, institutionis iuvenum curam, culparum ultionem, synodorum convocationem; Sacrae Scripturae studium, sacerdotalis vitae exemplum, orationem, cum Deo amicitiam, mysteriorum Dei administrationem; episcoporum vigilantiam, officialium, pastorum, clericorum sedulam probationem; scholarum haeticarum praetermissionem, librorum haeticorum prohibitionem; officii abbatum, archidiaconorum, canonicorum, parochorum, decanorum, sacerdotum monachorumque adimpletionem; candidatorum ad sacerdotium liberam admissionem, sinceram praedicationem, postillarum pro rudibus editionem. — In ultimo synodali sermone similiter postulabat ecclesiasticam disciplinam, auctoritatis restitutionem, gravem cogitationem, humilem orationem, potius actionem quam locutionem, erga magnates fortitudinem, longanimitatem, episcoporum erga fideles infidelesque severitatem, sacerdotum pro episcopis orationem.

Catecheses sacramentales Martini Cromeri revelatione divina in Scriptura Sacra et traditione contenta innixae, fidem Populi Dei firmam aedificabant, theologiam seu conclusiones ex fide manantes evolvebant, ad sanctitatem per sacramentorum dignam susceptionem et officiis propriis satisfactionem adipiscendam compellebant.

Martinus Cromerus intime temporibus suis radicabatur, Reformationem ex una et Ecclesiae instaurationem parte ex altera redolentibus. Ecclesiae toto corde et anima inhaerebat fide, moribus vitaeque sacramentali, periculorum imminutionum optime conscius. Ideoque tam in sermonibus synodalibus Concilium Tridentinum tempore et materia praecedentibus, quam in catechesibus sacramentalibus Concilium Tridentinum subsequentibus, doctrinam omnino consonam docebat, absque decretorum conciliarium repetitione.

⁴⁰ Katechezy zawarte w „Agenda Sacramentalia” powołują się na: „Doctrina de communione sub utraque specie et parvulorum”, DS 1725-1734.

⁴¹ Agenda, jw. s. 119: „Finis catechescon. Ne pagina haec tota vacaret, visum est typographo, ex Decretis Concilij Tridentini Pastoribus cognitu necessaria haec subijcere.” — Następują zalecenia soborowe: głoszenia kazań (Sesja V, rozdział 2), wyjaśniania Mszy św. (Sesja XXII, rozdział 8), katechizacji dzieci (sesja XXIV, rozdział 4), pasterzowania w sprawiedliwości i prawdzie (Sesja XXIII, rozdział 1). Zob. „Canones et Decreta”, jw. kol. 7, 57, 76 i 64.

⁴² Tamże: „quae omnia nequaquam ab ijs praestari et impleri possunt, qui gregi suo non inuigilant, neque assistunt, sed mercenariorum more deserunt: sacrosancta Synodus eos admonet, et hortatur, ut, diuinorum praeceptorum memores, factique forma gregis, iniudicio et veritate pascant.”